

Aktuálne problémy spoločnosti a geografické vzdelávanie

Peter LIKAVSKÝ

***Abstract:** It is not required to teach only changeless theoremas and factographic information in the contemporary world. The dynamics of the society development has the significant influence on the content of education and geography is no exception. Geography is still understood mainly as descriptive science among wide public, however, a positive shift with emphasis on its contribution to current problems solving in the society is evident. How should geography education reflect changes of society, its current problems? How should its contents, methods and educational forms change? There are questions which we are dealing with in our contribution.*

***Keywords:** geography, current problems of society, geographical education, methods of teaching.*

Úvod

Majstrovstvá sveta vo futbale 2010 odhalili pre mnohých z našich spoluobčanov niekoľko zaujímavých, azda aj nových faktov. **Afrika** je síce **najteplejší svetadiel**, ale môže tam byť aj **dost' chladno**. Neplatí to iba pre juh kontinentu, ale aj pre jeho severnú časť, platí to pre miesta s veľkou nadmorskou výškou (Afrika je spomedzi obývaných svetadielov druhý z hľadiska tohto kritéria), platí to pre suché oblasti v čase, keď je slnko pod obzorom. **Afrika** je **najchudobnejší svetadiel**, ale toto zovšeobecňujúce konštatovanie by sa žiadalo spresniť podľa menších regiónov kontinentu, alebo sa dajú použiť iné, azda vhodnejšie charakteristiky. Napríklad priepastné rozdiely medzi bohatými a chudobnými, chýba stredná vrstva obyvateľstva, mestá a vidiek – to je v Afrike úplne iný svet.

Je samozrejme výborné, keď je možné zakomponovať do obsahu a metód vzdelávania osobné skúsenosti učiteľa alebo žiakov. Keď vyučovací proces nie je založený iba na sprostredkovaní teoretických faktov a informácií. Keď učebnica a atlas nie sú jedinými zdrojmi poznatkov. Niekedy nám to azda spôsobuje problémy; učitelia musia byť takmer neustále v strehu, pretože sa od nich žiada, aby nielen rôznymi spôsobmi zapájali žiakov do vyučovania, ale aby aj sami dokázali reagovať na ich podnety.

V príspevku si všimame niektoré problémy spoločnosti, ktoré považujeme za aktuálne či už z pohľadu Slovenska (stredoeurópskeho priestoru), alebo aj celosvetového (globálneho). Nemáme priestor na ich vyčerpávajúcu charakteristiku ani na modelovanie nadväzujúceho vyučovania do najmenších podrobností. V duchu predchádzajúcich odstavcov sa ale špeciálne venujeme niektorým nesprávnym predstavám, ktoré v týchto súvislostiach často rezonujú.

Ktoré konkrétne problémy sú, môžu či mali by byť v centre záujmu vyučujúcich geografie? Zrejme najčastejšie si pod nimi predstavíme globálne environmentálne problémy. Znečisťovanie ovzdušia, nedostatok alebo chýbajúca kvalita pitnej i úžitkovej vody, devastácia a degradácia pôd, hromadenie odpadov, ohrozenie mnohých rastlinných a živočíšnych druhov – vo všetkých týchto prípadoch ide o veľmi vážne problémy, ktoré nie sú obmedzené na malé oblasti, ale celú problematiku možno poňať z podstatne širších hľadísk.

Veľmi aktuálne sú procesy a javy, ktoré súvisia s **globálnou zmenou klímy** (horúčavy, suchá, prívalové zrážky, povodne). Komplexný problém, ktorého riešenie komplikuje mnoho rozličných faktorov. Nemožnosť dokonalej predvídateľnosti niektorých javov (počasie, výskyt hurikánov alebo tornád); moderná výpočtová technika je veľmi užitočná, ale má svoje limity; nejednotnosť názorov samotných vedcov na príčiny istých javov sa odráža vo veľkej variabilite názorov na ich riešenia; obrovské finančné náklady iba na odstraňovanie dôsledkov katastrof, nieto ešte na prevenciu. Priestorový aspekt javov súvisiacich s počasím a podnebím je nesporný, preto má aj geografia svoje miesto pri ich interpretácii. Samozrejme popri meteorológii, klimatológii, fyzike, oceánografii a pod. Z hľadiska školskej geografie môžeme upozorniť na prílišné zjednodušenie vzťahu medzi skleníkovým efektom a globálnym otepľovaním. Skleníkový efekt je jednou zo základných podmienok existencie života na Zemi v tej podobe, v akej ho poznáme a pred pojmom globálne otepľovanie by sme mohli uprednostniť ten, ktorý je uvedený na začiatku odstavca.

Ďalší vážny problém predstavuje **demografický vývoj sveta** (Európy, Slovenska). Najväčšie prírastky sú v regiónoch s vysokou mierou chudoby. Na jednej strane preľudnenie (časti južnej a juhovýchodnej Ázie, niektoré regióny Afriky a Latinskej Ameriky), na strane druhej zachovanie populácie (väčšina Európy). Choroby, hlad, výživa, vzdelávanie, zdravotná starostlivosť, reformy dôchodkových systémov. Opäť komplexný problém, v ktorom si nájdú priestor demografia, ekonómia, prognózovanie a matematické modelovanie. Geografia má aj v týchto témach veľkú príležitosť dávať fakty, procesy a javy do súvislostí, zovšeobecňovať.

Treba si uvedomiť, že v ostatných desaťročiach dochádza k veľkým zmenám v demografickom vývoji sveta ako celku aj jeho jednotlivých častí. Celosvetovo sa znížila miera pôrodnosti a vďaka tomu zmenšili aj hodnoty prirodzeného prírastku. Ekonomicky vyspelé štáty sa samozrejme vyznačujú nižším prirodzeným prírastkom ako štáty menej rozvinuté, ale aj medzi nimi sú značné rozdiely. Stačí si porovnať Európu ako celok na jednej strane a USA, Kanadu a Austráliu na strane druhej. (Keďže iba naznačujeme problémy, nie je možné hlbšie uvažovať o všetkých príčinách.) K významným zmenám došlo z tohto hľadiska aj v Európe. Ešte pred 30 až 40 rokmi platilo, že najväčší prirodzený prírastok je v južnej Európe, a to hlavne vďaka relatívne vysokej pôrodnosti. Dnes je situácia úplne iná. Najvyššiu pôrodnosť zaznamenávajú štáty severnej a západnej Európy. Na chvoste európskeho rebríčka z hľadiska prirodzeného pohybu nie je v súčasnosti už Maďarsko a Nemecko (v minulosti sa nijako nedal zakryť negatívny vývoj v NDR), ale Bulharsko, Ukrajina, pobaltské štáty a Rusko (www.census.gov). Relatívne zhoršenie ekonomickej situácie v postkomunistických štátoch sa v tomto ohľade prejavuje veľmi výrazne. Nemožno vynechať ani podiel migračných pohybov na demografickom vývoji. V západnej a severnej Európe sa prejavuje podobne ako na severoamerickom kontinente.

Problematika prirodzeného pohybu obyvateľstva sa z kvantitatívneho hľadiska veľmi často zužuje iba na porovnanie pôrodnosti a úmrtnosti. Zabúda sa na veľmi dôležitý ukazovateľ – úhrnnú mieru plodnosti (počet živonarodených detí na 1 ženu vo veku 15 až 44 resp. 49 rokov). Na jednej strane je jej hodnota pre celú ženskú populáciu v danom rozpätí skresľujúca, keďže otázka počtu detí nie je pre ženy, najmä v mladšom veku, s určitosťou doriešená, na druhej strane vypovedá o schopnosti danej populácie zachovať svoje reprodukčné zdravie viac ako hodnota pôrodnosti.

Multikulturalita, prelínanie národov, náboženstiev, životných štýlov. V nedávnej minulosti išlo o prakticky neznáme pojmy, alebo sme k nim nevedeli priradiť patričný obsah. Izolacionizmus minulosti (Čína, Japonsko, vnútrozemie Afriky, horské oblasti na západe Ameriky, dokonca Británia) vystriedala rôznofarebnosť súčasnosti. Cestovanie, spoznávanie nového, možnosť pracovne sa uplatniť mimo svojej vlasti na jednej strane a konfrontácia rôznych prístupov k životu, rôzneho kultúrneho prostredia, limitovaných možností vzdelania na strane druhej. Pole pre sociológiu, sociálnu psychológiu, etnografiu, regionalistiku, ale pochopiteľne aj pre geografiu, hlavne vďaka jej integrujúcemu a syntetizujúcemu prístupu.

Bohatstvo a chudoba, regionálne rozdiely. Na ilustráciu tohto problému si môžeme zvoliť nie celkom originálny príklad. Kde sa na Slovensku kope do lopty na najvyššej úrovni? Bratislava, Trnava, Nitra, Senica, Dunajská Streda, Dubnica n/Váhom, Zlaté Moravce; Žilina, Ružomberok; Banská Bystrica; Košice, Prešov. (Treba si všimnúť bodkočiarky.) Tri ročníky po sebe (2003 až 2006) nemal východ (Prešovský a Košický kraj) v najvyššej súťaži zastúpenie vôbec. Dalí by sa nájsť samozrejme aj exaktnejšie príklady, porovnávať priemernú mzdu alebo hodnotu produkcie tovarov a služieb v jednotlivých krajoch. Slovensko ale nie je v tomto smere žiadnou výnimkou. Regionálne rozdiely sú skôr pravidlom, stačí zostať v Európe. Taliansko (sever – juh), Španielsko (sever – juh), Nemecko (bývalá NDR – zvyšok), Belgicko (Flámsko – Valónsko), Británia (juh Anglicka – zvyšok, hlavne sever Škótska a Severné Írsko), Maďarsko (Budapešť a zvyšok štátu, alebo západ a východ). Regionálne rozdiely nie sú iba ekonomickou záležitosťou. Takmer vždy sa stretne aj s vplyvmi prírodného prostredia, svoju úlohu zákonite hrá historický vývoj, tradície. Ideálny priestor pre geografiu ako hraničnú vednú disciplínu nielen na vysvetľovanie príčin, ale aj hľadanie riešení.

Keď sa dostaneme k problematike vyspelosti regiónov a jej porovnávaní, obyčajne máme problém, na základe čoho porovnávať. Najdostupnejšou mierou je hodnota hrubého domáceho produktu na 1 obyvateľa. Táto veličina má svoj význam a výpovednú hodnotu, ale do úvahy by sa mali brať aj iné faktory. Je to jednak hodnota hrubého domáceho produktu vo vzťahu k hodnote určitých, presne definovaných tovarov a služieb (GNI), ďalej miera subjektívnej spokojnosti ľudí so svojím životom, kvalita životného prostredia, vrátane obytneho prostredia, možnosti zmysluplne tráviť voľný čas atď. Ide tu už o kombináciu vcelku exaktných, dobre merateľných hodnôt a subjektívnych názorov, ktoré sa merajú ťažšie.

Ako transformovať aktuálne spoločenské problémy do geografického vzdelávania

Štátny vzdelávací program priniesol okrem iného akcent na prezentáciu aktuálnych problémov spoločnosti vo všetkých vzdelávacích oblastiach a vyučovacích predmetoch. Nejde iba o obsahovú záležitosť. Spoznávanie daných problémov, získavanie informácií o nich príprava návrhov možných riešení – to všetko sú skôr prvky, ktoré korešpondujú s procesuálnou stránkou. Z kompetencií uvádzaných v Štátnom vzdelávacom programe treba v tejto súvislosti vyzdvihnúť najmä schopnosť pracovať s informáciami a systematizovať získané poznatky. Žiaci majú zvládnuť (na úrovni ISCED 2) základné zručnosti pri „čítaní“ údajov v tabuľkách, grafoch, obrázkoch, schémach a pod. (Štátny vzdelávací program Geografia ISCED 2). Už na týchto úrovniach je potrebné a možné prezentovať geografiu ako integrujúci predmet.

Na úrovni ISCED 3a Štátny vzdelávací program zdôrazňuje, že „... ťažiskom je zamerať sa na identifikáciu základných zákonitostí, väzieb, aktuálnych problémov na Zemi a v spoločnosti, ich riešenie a i.“ (Štátny vzdelávací program Geografia ISCED 3). Aj keď spoločnosť je azda súčasťou Zeme, citát chápeme tak, že jej aktuálne problémy sú do istej miery prioritou. Pri pochopení jednotlivých obsahových prvkov vyniká z kompetencií v prvom rade práca s informáciami (získavanie, triedenie, spracovanie, interpretácia) s využitím relevantných zdrojov v tlačenej podobe aj na internete. Žiaci ďalej majú výrazne pokročiť pri rozvíjaní schopnosti riešiť problémové situácie a využívať pritom dostupný kartografický materiál a zručnosti v práci s digitálnymi technológiami. Majú pochopiť globálne trendy vývoja spoločnosti nielen z pohľadu geografa, ale aj politika, ekonóma a pod. Rozvíjanie intelektuálnych zručností tohto typu má pomôcť žiakom v ich budúcej profesijnej orientácii. K pochopeniu problémov ľudskej spoločnosti nepochybne prispieva pochopenie vzťahu človeka a krajiny z hľadiska jej racionálneho využívania (konceptia trvale udržateľného rozvoja).

Geografia má zrejme najviac možností na riešenie uvedených problémov v 2. ročníku gymnázia. Je to jediný ročník, v ktorom má náš predmet k dispozícii 2 hodiny týždenne (žiaľ, mala by to byť norma, a nie výnimka). Vzhľadom na vek žiakov, ich predpokladanú mentálnu vyspelosť, možnosť využívať medzipredmetové vzťahy vidíme pomerne veľké možnosti pre uplatňovanie metód a foriem vyučovania, v ktorých budú výrazne aktívni žiaci, využije sa ich práca s rôznymi informačnými zdrojmi, uplatnia sa dostupné digitálne technológie.

„Vzhľadom na nárast problémov vyplývajúcich z aktivít človeka a ich dopadu na prírodné prostredie i na spoločnosť žiaci získajú aj skúsenosti, ako reagovať na zmeny v priestore, pochopiť ich a v budúcnosti riešiť“ (Štátny vzdelávací program Geografia ISCED 3).

V závere ponúkame niekoľko konkrétnych námetov, ako aktívne zapojiť žiakov do vyučovania v rámci zamerania sa na aktuálne spoločenské problémy. V niektorých prípadoch ide o krátkodobé aktivity, v ďalších môže ísť o dlhodobejšie úlohy.

- Diskusia na tému populačného vývoja sveta (Európy, Slovenska). Činitele, kvantitatívne charakteristiky, možný ďalší vývoj. Základné otázky, ktoré môžu byť nastolené pre takúto diskusiu:

Aké je tempo rastu obyvateľstva sveta? Ako sa menilo v minulosti, ako sa mení v ostatných 5 až 8 desaťročiach? Ktoré činitele ovplyvňovali zmenu v počte obyvateľov v minulosti, ktoré pôsobia v súčasnosti? Čím a za aké časové obdobie sa spravidla vyjadruje zmena počtu obyvateľov na určitom území? Na zmene počtu obyvateľov daného regiónu sa nepodieľa iba pôrodnosť a úmrtnosť. Ktoré ďalšie procesy majú svoju úlohu? Ktoré z kvantitatívnych charakteristík prirodzeného pohybu obyvateľstva lepšie odzrkadľujú existujúci stav, ktoré sa viac uplatnia pri prognózovaní počtu obyvateľov? Zdôvodnite. Aké sú vaše prognózy odhadu počtu obyvateľov Zeme (vybratého regiónu)? Podložte ich konkrétnymi údajmi.

Pochopiteľne, na nie všetky z uvedených otázok a námetov je možné reagovať „na počkanie“. Diskusné aktivity môžu preto byť čiastočne aj výsledkom samostatnej alebo skupinovej práce žiakov.

- Miniprojekt, v ktorom budú zahrnuté nielen kvantitatívne ukazovatele regionálnych rozdielov (napríklad účasť klubov z miest Slovenska alebo iných štátov v najvyšších súťažiach rozšírených kolektívnych športov), ale aj kvalitatívne miery (napríklad umiestnenie klubov z regiónov štátu v národných súťažiach, prípadne ich účasť v európskych súťažiach).

Takéto zadanie umožňuje, aby si žiaci vybrali niektorý z kolektívnych športov, ktoré nie sú výrazne závislé od konkrétnych geografických podmienok (futbal, basketbal, volejbal alebo hádzaná sú napríklad vhodnejšie ako ľadový hokej) a zhodnotili zastúpenie klubov v najvyšších súťažiach. V ďalšej fáze môže nasledovať kvalitatívna analýza a potom porovnanie so vše-

obecne prijímaným hodnotením ekonomickej vyspelosti regiónov (menších území) daného štátu. Pre spracovanie problematiky je nevyhnutné pracovať s informačnými zdrojmi. Pokiaľ ostane na úrovni príkladu z prvej časti príspevku, dá sa problematika zvládnuť v rámci jednej vyučovacej hodiny, ale pri dôslednejšom prístupe sa už dostávame k rozsahu typickému pre projektové vyučovanie.

- Skupinová práca, v rámci ktorej budú žiaci hľadať vhodné prostriedky a charakteristiky na vyjadrenie vyspelosti rôznych regiónov, rozdielov v kvalite života ich obyvateľov. Môžu sa uplatniť prvky brainstormingu, žiaci by mali využiť schopnosť orientovať sa v informačných zdrojoch a pod. Žiaci sa môžu lepšie zorientovať v rôznych kvantitatívnych charakteristikách ekonomických procesov a javov, ale aj pokúsiť sa napríklad zostaviť dotazník, v ktorom budú skúmať spokojnosť ľudí so svojím životom a pod.

Záver

Z výpočtu uvedených problémov, resp. okruhov problémov vyplýva, že autor je skutočným fanúšikom geografie, má ju naozaj rád. Vidí priestor pre uplatnenie geografov aj tam, kde ju mnohí iní prehliadajú. Teraz vážne. Svojím objektom, predmetom skúmania, základnými vlastnosťami, používanými výskumnými metódami sa geografia nemôže nikdy stať úzko špecializovanou vednou disciplínou. Má to svoje nevýhody, pretože v súčasnom období už sotva možno ohúriť svet novými objavmi doteraz nepoznaných častí našej Zeme, ťažko možno publikovať prevratné vedecké štúdie v karentovaných časopisoch so zdravujúcim impact faktorom. Na druhej strane si ale treba uvedomiť, že veľké množstvo procesov a javov okolo nás má priestorový aspekt, čím zákonite vznikajú podmienky pre účasť geografie na ich interpretácii.

Literatúra

<http://www.census.gov/ipc/www/idb/worldpop.php>, 5.9.2010

Štátny vzdelávací program Geografia. Príloha ISCED 3.

http://www.statpedu.sk/documents//16/vzdelavacie_programy/statny_vzdelavaci_program/prilohy/Geografia-gymnazium.pdf, 6.9.2010

Štátny vzdelávací program Geografia. Príloha ISCED 2.

[http://www.statpedu.sk/documents//16/vzdelavacie_programy/statny_vzdelavaci_program/prilohy/Geografia\(2\).pdf](http://www.statpedu.sk/documents//16/vzdelavacie_programy/statny_vzdelavaci_program/prilohy/Geografia(2).pdf), 6.9.2010

Topical Problems of Geography and Geographical Education

Peter LIKAVSKÝ

Summary: It is not required to teach only changeless theoremas and factographic information in the contemporary world. The dynamics of the society development has the significant influence on the content of education and geography is no exception. Geography is still understood mainly as descriptive science among wide public, however, a positive shift with emphasis on its contribution to current problems solving in the society is evident. Main problems of contemporary society defined in our contribution are following: demographic changes in the world and/or in its parts; problems of environment, mainly connected with global climate change; multicultural society and its consequences; regional differences in the world and its parts. Each presented problem has its solution (mostly as a long-term category) and everyone is open for discussion in the geographical education. We presented some possibilities for such use and stress the potential of geography to deal with them.

Adresa autora:

RNDr. Peter Likavský, CSc.

Katedra didaktiky prírodných vied, psychológie a pedagogiky

Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského

Mlynská dolina, 842 15 Bratislava

likavsky@fns.uniba.sk